

เศรษฐศาสตร์การเมืองของการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กร ศาสนา

The Political Economy of Absorbtion and Surplus Value Used of Religious
Organizations

ศิวาวัดน์ ชัยวงศ์¹ สกฤติ อีสริยานนท์² สุธี ประศาสน์เศรษฐ์³ และชัยณรงค์ เครือนวน⁴
Silawat Chaiwong, Sakrit Isariyanon, Suthy Prasartset and Chainarong Krunnung

Received: May 16, 2020

Revised: July 23, 2021

Accepted: July 31, 2021

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา และ 2) ศึกษาบทบาทของผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา โดยมีระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประยุกต์การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในแนวประวัติศาสตร์ เข้ามาใช้เป็นวิธีวิทยาในการศึกษา อาศัยกรอบแนวความคิดจากฐานคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ จำนวน 3 วัด คือ วัดบ้านขันตี วัดบ้านศรีธา วัดบ้านปัญญาผลการวิจัย พบว่า 1) สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสังคมไทยนำไปสู่การปลูกฝังทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม จนเกิดการศรัทธานำมาซึ่งการแสวงหาผลประโยชน์ของวัดสามารถแยกออกเป็น 2 ประเด็น คือ การแสวงหาผลประโยชน์ผ่านการสร้างเรื่องเล่า และการสร้างกระแสจนนำมาซึ่งกิจกรรมในเชิงพุทธพาณิชย์ วัดถูกจัดให้เป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร วัดแสวงหารายได้จากการพึ่งพาการระดมทุนจากแหล่งต่าง ๆ เป็นสำคัญจากการบริจาคหรือการทำบุญทางศาสนา และการแสวงหาหรือการระดมทุนก็มีหลากหลายกลยุทธ์ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เริ่มจากการะบวนการผลิต คือ สินค้า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น สินค้า จะถูกผลิตขึ้นเนื่องจากตัวมันเป็นแหล่งของกำไร โดยสินค้าในที่นี้ คือ ความเชื่อ ความศรัทธาทงพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ จนนำมาสู่การสะสมทุนด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านวัฒนธรรม และ 2) ผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์

¹⁻⁴ มหาวิทยาลัยบูรพา; Burapha University

Corresponding author, e-mail: silawatchaiwong30@gmail.com, Tel. 062-1743987

ส่วนเกินของวัด พบว่า กลุ่มทุน กลุ่มชนชั้นข้าราชการ กลุ่มชนชั้นทางการเมือง จะเข้ามาเป็นตัวขับเคลื่อนในการแสวงหาผลประโยชน์ และการใช้ผลประโยชน์ เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้มีเครือข่ายทางสังคมและเป็นที่ยอมรับในสังคม

คำสำคัญ: เศรษฐศาสตร์การเมือง, การแสวงหาผลประโยชน์และการใช้ประโยชน์ส่วนเกิน, องค์กรทางศาสนา, ผู้กระทำการ

Abstract

The objectives of this research paper were 1) to study the methods of acquiring and using the surplus benefits of religious organizations; and 2) to study the role of actors in the process of acquiring and using surplus benefits of religious organizations. This was a qualitative research. Historical qualitative research was applied as a method of study based on the conceptual framework from the political economic thinking as a guideline for analysis of 3 temples, namely Wat Ban Khanti, Wat Ban Sattha, Wat Ban Panya. The results of the research found that 1) the Buddhist Institute has an important role in Thai society leading to cultivation of attitudes, beliefs, values causing of faith leading to the exploitation of the temple that could be divided into 2 issues, namely seeking benefit through storytelling and trend building that led to commercial Buddhist activities. The temples were classified as a non-profit organization. The temples earned their reliance on fundraising from a variety of sources, primarily from religious donations or philanthropy. And there were various strategies for acquiring or funding under a capitalist economy starting from the production process such as goods. In terms of capitalist economy, goods would be produced because they were a source of profit. The products here are Buddhist and superstitious beliefs, faiths and commercial merit leading to the accumulation of economic, social and cultural capital; 2) the actors acted in the process of the exploitation and using surplus benefits from the temple found that the capital group, the civil servant class and political class would come as a driver in seeking benefits and use of benefits because these groups of people had social networks and were accepted in society.

Keywords: Political Economy, Exploitation and Using Surplus Benefits, Religious Organizations, Actors

บทนำ

วัดในพระพุทธศาสนาเป็นสถานที่ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ใช้เป็นสถานศึกษา อบรมให้ความรู้ในด้านวิชาชีพร่าง ๆ เป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง เป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันของชาวบ้าน ตลอดจนเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน ที่เข้ามาหาความสงบทางกายและใจ ในโบราณกาล เมื่อประชาชนมีจิตศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนา ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ใด ก็มักจะสร้างวัด ซึ่งในบริเวณวัดจะประกอบไปด้วย อุโบสถ กุฏิ วิหาร ศาลาการเปรียญและอื่น ๆ จากนั้นนิมนต์พระภิกษุสามเณรไปพำนัก เพื่อบำเพ็ญบุญกุศลประกอบศาสนกิจตามประเพณี (กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2550) เมื่อกล่าวถึงวัด คนในสังคมจะมองว่าเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจของคนไทยเป็นอย่างมาก การที่วัดมีอิทธิพลเหนือจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดเช่นนี้จึงย่อมมีอิทธิพลต่อความมั่นคงของรัฐอย่างเห็นได้ชัด เมื่อพิจารณาศาสนาในแง่ของโครงสร้างและหน้าที่แล้ว หน้าที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือทำหน้าที่ในการสนับสนุนสถาบันพื้นฐานต่าง ๆ ของสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ค่านิยม โดยส่งผลไปถึงความชอบธรรมของประชาชน กล่าวคือ ความคิดทางศาสนาเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคม และเมื่อกลไกการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเริ่มขึ้นก็ส่งผลกระทบต่อไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางระบบการเมืองและศาสนาด้วย เมื่อข้างต้นผู้วิจัยได้กล่าวไว้ว่าวัดกับศาสนาพุทธเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ จึงทำให้วัดมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ ในสมัยก่อนแม้ว่าความคิดหรือจุดประสงค์ของพระพุทธศาสนามีได้มุ่งหมายจะมีอำนาจครอบงำอาณาจักรก็ตาม แต่ด้วยความใกล้ชิดกับประชาชนและสังคมย่อมได้รับการยอมรับจากสังคมจนจนกลายมาเป็นวัฒนธรรมของชาติ และขยายตัวมาสู่การเมืองในที่สุด เมื่อสังคมการเมืองไทยมีการเปลี่ยนแปลงไป จึงมีผลกระทบต่อวัดและสถาบันทางศาสนา ทำให้วัดและสถาบันทางศาสนาต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับงานวิจัยของการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนสามารถแก้ไข ผ่อนคลายความขัดแย้ง ความตึงเครียดที่เกิดขึ้น ดังนั้น วัดและสถาบันทางศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและต่างก็มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน เมื่อกล่าวถึงระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย วัดถือว่ามีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในแง่ของการปฏิบัติผู้วิจัยมองว่า สังคมไทยอยู่ภายใต้ระบบศักดินา มาตั้งแต่อดีต จนถึงรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ภายใต้ระบบกษัตริย์ ขุนนาง และพระสงฆ์เป็นผู้ผูกขาดอำนาจรัฐและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ที่ดินแรงงาน ในขณะที่ไพร่พลเมืองสามัญต้องส่งส่วยแรงงาน และค่าเช่า ตกอยู่ในสภาพการกดขี่ ผลผลิตส่วนเกินก็ตกอยู่ในมือของผู้ปกครอง ล้วนแล้วเป็นปัจจัยการผลิตในสังคมศักดินา ดังนั้นกษัตริย์จึงต้องอาศัยพระสงฆ์เพื่อให้ราษฎรยอมรับอำนาจ ในขณะเดียวกันก็ยอมแบ่งผลผลิตส่วนเกินให้แก่พระภิกษุสงฆ์ และพระภิกษุสงฆ์ก็ได้ผลผลิตส่วนเกินจำนวนมากเพื่อนำมาสร้างวัด จนในที่สุดวัดก็กลายเป็นเจ้าของที่ดินและแรงงานรายใหญ่ เมื่อเข้าสู่ระบบทุนนิยม ทำให้วัดอยู่ในฐานะนายทุนเจ้าของที่ดินด้วย และวัดเริ่มให้เช่าที่ดินปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จนกระทั่งปัจจุบัน

จากอดีตถึงปัจจุบันวัดได้ทำหน้าที่ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและการปลูกฝังศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันดีแก่พุทธศาสนิกชน แต่ในสถานการณ์ปัจจุบัน วัดไม่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางชุมชนเฉกเช่นในอดีต หรือไม่ทำบทบาทที่วัดควรทำ (กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2552) เนื่องจากสภาพกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้วัดมีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อต้อนรับต่อสู้กับสภาพปัญหาที่วัดต้องแบกรับภาระ สาธารณูปโภค สาธารณูปการ จึงทำให้พระภิกษุ สามเณร ต่างหันไปสนใจบทบาทด้านอื่น เช่น การสงเคราะห์ การสร้างวัดถ้ำมงคล การจัดสร้างถาวรวัตถุ (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2550) เพื่อให้ตนเองและวัดอยู่รอด และพื้นที่วัด ที่ประกอบไปด้วย เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ จึงกลายเป็นพื้นที่ที่มีค่า ซึ่งพบได้จากวัดที่มีชื่อเสียงหรือวัดที่มีพุทธศาสนิกชนให้ความเคารพ ไม่ว่าจะเป็น โบราณสถาน โบราณวัตถุ และปูชนียบุคคล เมื่อระบบทุนนิยมเข้ามาในประเทศไทย การดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนเปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งทำให้จิตสำนึกบางอย่างเลือนหายไป อาทิ ความรู้สึกสงบ ความมั่นคง ความผูกพันที่ลึกซึ้งกับผู้อื่น รวมถึงความผูกพันกับเวลาและสถานที่ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด เปลี่ยนวิธีการมองสิ่งที่เป็นอยู่ และเปลี่ยนแบบแผนประเพณีต่าง ๆ ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา วัดก็เช่นกันพบปัญหาการใช้พื้นที่วัด มีกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาพัวพันในการเช่าที่ของวัดทำกิจกรรมหารายได้ จึงทำให้วัดบางแห่งเกิดโครงสร้างการบริหารวัด เพื่อบริหารจัดการทรัพย์สินภายในวัด เช่น เจ้าอาวาส มีคณะกรรมการที่ปรึกษา มีไวยาวัจกร มีสำนักงานย่อยลงมาคือ สำนักบริหาร สำนักวิปัสสนากัมมัฏฐาน สำนักศาสนศึกษา แต่ละสำนักมีหน้าที่ที่แตกต่างกันออกไป อาทิ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการศึกษา ด้านศึกษาสงเคราะห์ ด้านสาธารณสงเคราะห์ และด้านสาธารณูปการ (พระครูปลัดอุทัย รตนปัญญา, 2562, 30 พฤษภาคม)

จากสถิติข้อมูลพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาย้อนหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556-2560 พบว่าวัดที่สังกัดคณะสงฆ์ ที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ปี พ.ศ. 2560 มีจำนวน 24,073 วัด เมื่อเทียบกับปี พ.ศ. 2556 มีจำนวนเพิ่มขึ้น 1,425 วัด และวัดที่ยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ปี พ.ศ. 2560 มีจำนวน 16,507 วัด เมื่อเทียบกับปี พ.ศ. 2556 มีจำนวนเพิ่มขึ้น 1,442 วัด จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าวัดในประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้น ในขณะเดียวกันจำนวนพระสงฆ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556-2560 พบว่า พระสงฆ์ในประเทศไทยมีการบวชและลาสิกขาอยู่ระหว่าง 293,879-298,580 รูป และสามเณร พบว่า มีจำนวนลดลงจาก 61,416 รูป ในปี พ.ศ. 2556 เหลือเพียง 59,587 รูป ในปี พ.ศ. 2560 (ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2560) ในสภาวะการณ์ปัจจุบันวัดมีความเจริญทางวัตถุมาก และได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่เคยอยู่ในฐานะสถาบันเอนกประสงค์ได้เปลี่ยนแปลงเป็นพุทธพาณิชย์กันอย่างแพร่หลาย จุดประสงค์หลักของการจัดตั้งวัดแต่เดิมอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทำให้วัดเข้าไปมีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประกอบกับความเลื่อมใส ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธศาสนา จึงเป็นที่มาของทรัพย์สิน ผลประโยชน์วัดจนกลายมาเป็นเศรษฐกิจวัดในที่สุด สิ่งนี้จึงหนุนเสริมให้วัดเกิดการพัฒนา วัดบางแห่งมีชื่อเสียงที่โดดเด่นแตกต่างกันออกไป กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัด พื้นที่วัดที่เคยใช้ทำกิจกรรมของ

พุทธศาสนิกชน เดิมไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่ปัจจุบันกลับกลายเป็นต้องมีการใช้จ่าย และพื้นที่วัดไม่เพียงพอจึงทำให้วัดขยายพื้นที่เพิ่มโดยการซื้อที่ดินจากบริเวณรอบ ๆ เพื่อสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่จะเข้ามายังวัด (พระเทพรัตนนายก, 2562, 5 พฤษภาคม)

จากสถิติ 5 ปี ย้อนหลัง พ.ศ. 2556-2560 วัดในประเทศไทยได้งบประมาณแผ่นดินในการพัฒนาวัด ประมาณ 5,315,561,000 บาท เมื่อเทียบกับ พ.ศ. 2556 ประมาณ 4,821,773,300 บาท เพิ่มสูงขึ้น 493,787,700 บาท ในส่วนงบประมาณศาสนสมบัติกลาง 5 ปีย้อนหลัง พ.ศ. 2555-2559 วัดได้งบประมาณจากรัฐบาล ประมาณ 337,387,395 บาท เมื่อเทียบกับ พ.ศ. 2559 ประมาณ 373,742,195 บาท เพิ่มสูงขึ้น 36,354,800 บาท ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากที่รัฐบาลให้เพื่อการทำนุพระพุทธรูปศาสนาโดยผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยเรียกว่าเงินอุดหนุน ให้แก่วัดต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบูรณะซ่อมแซม เพื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม และเพื่อการเผยแผ่ดำเนินกิจกรรมทางศาสนา เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2560 สื่อหลายสำนักได้นำเสนอข่าวทุจริตเงินทอนวัด เนื่องด้วยเจ้าหน้าที่รัฐเกี่ยวข้องกับเงินอุดหนุนวัด แบบไม่โปร่งใส (หนังสือพิมพ์แนวหน้า, 2563) จากกระแสไม่เพียงแต่หน่วยงานภาครัฐที่ใช้วัดเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ ยังมีกลุ่มประชาชนที่เข้ามาแบ่งผลประโยชน์ระหว่างวัดกับกรรมการจัดงานเพื่อหาเงินเข้าวัดในรูปแบบต่าง ๆ เช่น วัดจัดงานฝังลูกนิมิต กรรมการจัดหาวัตถุมงคล เช่น พระเครื่องมาให้ทางวัดจัดจำหน่ายและนำเงินไปบำรุงวัดแต่ต้องหักค่าใช้จ่ายในการจัดทำหรือจัดหาวัตถุมงคล (หนังสือพิมพ์ MGR ONLINE, 2563) และเมื่อ ปี พ.ศ. 2557 วัดแห่งหนึ่งเป็นกระแสวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างแพร่หลาย เรื่องปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มผู้ค้าของฝากภายในวัด จนเกิดเหตุการณ์บานปลายยิ่งกันทำให้ผู้อื่นบาดเจ็บ (หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 2563) จากปัญหาดังกล่าวล้วนเกิดจากกระแสสังคมด้านเศรษฐกิจที่คนในสังคมมองเห็นว่าวัดเป็นเครื่องมือในการสะสมทุนในระบบแบบทุนนิยม ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้โดยทั่วไป ในโลกของการแลกเปลี่ยน สิ่งของ ที่จะนำมาแลกเปลี่ยนจะต้องมีคุณค่าในการแลกเปลี่ยนอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน สำหรับบุคคลทั่วไปมอง “สินค้า” ว่าเป็นวัตถุสิ่งของมีสิทธิในการครอบครอง โดยสิ่งของนั้นถูกผลิต ดำรงอยู่ และกระจายตัวผ่านการแลกเปลี่ยนกับสินค้าหรือเงินตราภายในระบบเศรษฐกิจ โดยปกติสินค้าชิ้นหนึ่งจะมีคุณค่าอยู่อย่างน้อย 2 ประเภท คือ คุณค่าการใช้ (Use Value) และคุณค่าในการแลกเปลี่ยน (Exchange Value) นอกเหนือไปจากคุณค่าอื่น ๆ เช่น คุณค่าทางจิตใจ (Sentimental Value), คุณค่าทางศิลปะ (Artistic Value), หรือการเป็นสิ่งหายาก (Scar City) เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2535)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาศึกษาวิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา และศึกษาบทบาทของผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา อีกทั้งงานวิจัยดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อพระสงฆ์และวัด ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับกระบวนการดูดซับและการใช้มูลค่าส่วนเกินขององค์กรทางศาสนา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา
2. เพื่อศึกษาบทบาทของผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มีฐานคิดในการแสวงหาความรู้ ความจริงของปรากฏการณ์ทางสังคม ภายใต้บริบท (Contextual) ในทุกมิติที่ปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการสอบสวนมองภาพทุกมิติ (Holistic Perspective) ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของพื้นที่การศึกษา รวมถึงกระบวนการกลายเป็นสินค้าขององค์กรทางศาสนา โดยศึกษาในพื้นที่การศึกษาเพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ โดยให้ความสำคัญกับข้อมูลที่เป็นความรู้สึนึกคิด คุณค่าของมนุษย์ และความหมายที่มีต่อสิ่งที่ผู้วิจัยทำการศึกษาโดยเน้นวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความ ทั้งนี้การศึกษาของผู้วิจัยได้ประยุกต์การวิจัยเชิงคุณภาพในแนวประวัติศาสตร์ (Historical Qualitative Research) เข้ามาใช้เป็นวิธีวิทยาในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อที่จะทำให้ศึกษาได้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา

ขอบเขตในด้านช่วงเวลาของการศึกษา พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2562 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของวัดอย่างใหญ่หลวง เพื่อมุ่งให้เกิดความเข้าใจความเป็นมาของเศรษฐกิจขององค์กรทางศาสนาไทย เกิดกลไกและวิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา จนนำไปสู่บทบาทของผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา ภายใต้สภาพการณ์เปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจที่กำลังดำเนินอยู่ในขณะนั้น

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม และเอกสาร และหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา และใช้วิธีการสัมภาษณ์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างโดยอาศัยเป็นแนวการสัมภาษณ์ จากผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 17 รูป/คน ในพื้นที่ภาคเหนือ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการตีความปรากฏการณ์ทางสังคมโดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ของกรอบแนวความคิดจากฐานคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง วิธีการศึกษาที่จะใช้ในการศึกษานี้ คือ วิธีศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์แบบวิภาษวิธี (Dialectic) ที่จะเพื่อช่วยตอบวัตถุประสงค์การวิจัย โดยการตีความเพื่อจัดกลุ่มข้อมูล จะสรุปสิ่งที่ได้สัมภาษณ์โดยจัดข้อมูลเป็นหมวดหมู่ เพื่อง่ายต่อการค้นหา ตามวัตถุประสงค์ประเด็นต่าง ๆ และการตีความในเชิงเหตุผลในลักษณะแบบแผน

สรุปผลการวิจัย

1. วิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา พบว่า เมื่อสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไทย ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างก้าวกระโดด ส่งผลให้วัดปรับเปลี่ยนบริบทกลายเป็นพุทธพาณิชย์เต็มรูปแบบเพื่อให้ศาสนาและพระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในวัดอยู่รอด เนื่องจากวัดมีค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ อาทิเช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าบูรณปฏิสังขรณ์ และอื่น ๆ ตามบริบทของแต่ละวัด ซึ่งเป็นผลพวงมาจากสาเหตุของระบบทุนนิยมเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์และวัด ทำให้เกิดพุทธพาณิชย์ และไสยพาณิชย์ วัฒนธรรมความเชื่อหลักของคนในสังคมไทย มีความเชื่อเรื่องบาปบุญ ซึ่งเป็นวิถีการปฏิบัติทางศาสนา เป้าหมายการทำบุญนั้นล้วนแล้วมีจุดประสงค์คือ ความสุขในโลกนี้และโลกภายนอกเมื่อตายไปแล้ว จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกลายเป็นปรากฏการณ์ทางศาสนาในสังคมไทยที่สามารถซื้อขายบุญและสิ่งที่ตนปรารถนาโดยเฉพาะทางจิตวิญญาณ อาทิ รู้สึกปลอดภัยในชีวิต มีความมั่นใจในตนเอง เสริมวาสนา บารมี สิ่งเหล่านี้ได้มาจากกิจกรรมอันเนื่องมาจากทุนนิยม จนเกิดเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า บุญพาณิชย์ สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสังคมไทยนำไปสู่การปลุกฝังทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม รวมไปถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคม จนเกิดการศรัทธานำมาซึ่งการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของคนในสังคม การแสวงหาผลประโยชน์ของวัดมีหลากหลายรูปแบบ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถแยกออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้ คือ การแสวงหาผลประโยชน์ผ่านการสร้างเรื่องเล่า, การสร้างกระแส และจากพุทธพาณิชย์

วัดถูกจัดให้เป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (Nonprofit Organization) วัดแสวงหารายได้จากการพึ่งพาการระดมทุนจากแหล่งต่าง ๆ เป็นสำคัญจากการบริจาคหรือการทำบุญทางศาสนา และการแสวงหาหรือการระดมทุนก็มีหลากหลายกลยุทธ์ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalism Production Process) เริ่มจากการระบวนการผลิต คือ สินค้า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น สินค้า (Commodity) จะถูกผลิตขึ้นเนื่องจากตัวมันเป็นแหล่งของกำไร โดยสินค้าในที่นี้ คือ ความเชื่อ ความศรัทธา ทางพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ โดยมี เจ้าอาวาส ไวยาวัจกร และกรรมการวัด เป็นผู้กระทำการเปลี่ยนรูปโดยใช้วัตถุหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์มาเป็นเครื่องมือในการดูดซับมูลค่าส่วนเกินผ่านกิจกรรมหรือพิธีกรรมของวัด ในแต่ละกิจกรรมจะมีวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้น และมีรูปภาพประกอบกิจกรรมให้ ญาติโยมผู้ที่เข้ามาทำบุญหรือเที่ยวในวัดได้เห็นเป็นรูปธรรม ตลอดจนตั้งตู้รับบริจาค ในแต่ละจุดในพื้นที่วัด และต้นทุนการผลิตจะเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหรือพระรัตนตรัย และทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ เป็นต้น เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินเป็นการแลกเปลี่ยนซื้อ-ขายบุญ สะสมบุญ โดยกระทำการผ่านนายทุนคือพระสงฆ์ (ผู้ให้บริการ) และผู้ใช้บริการ (ญาติโยม) ซึ่งต่างฝ่ายต่างยอมรับเงื่อนไขและวิธีการตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น กระบวนการกลายเป็นสินค้า (Commodification) จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงวัตถุสิ่งของธรรมดาเท่านั้น หากแต่ในบางสถานการณ์อยู่ในขอบเขตของ “ความศักดิ์สิทธิ์” ก็ถูกทำให้เป็นสินค้าได้เช่นกัน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมแบบใหม่ ที่มีการเสริมสร้างความหมายและเอกลักษณ์ทางสังคมให้

เกิดชุดความคิดใหม่ทำให้สิ่งนั้น ๆ มีมูลค่า มีคุณค่าในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในสังคมนั้น เมื่อการแพร่กระจายของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้เข้ามามีบทบาทก็ทำให้พรมแดนการจัดประเภทและแบ่งระดับคุณค่าของสิ่งของที่แตกต่างกันนั้นกลายมาเป็นพลังสำคัญของระบบเศรษฐกิจเงินตราแบบทุนนิยม ด้วยเหตุนี้ กระบวนการกลายเป็นสินค้าก็เท่ากับการทำให้วัตถุสิ่งของประเภทหนึ่งสามารถแลกเปลี่ยนกับวัตถุสิ่งของที่แตกต่างกันทั้งในแง่ของประเภทและชนิดได้ง่ายขึ้น

2. บทบาทของผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา พบว่า เมื่อจัดกิจกรรมจะมีผู้กระทำการต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนกิจกรรมให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ สามารถอธิบายได้ดังนี้ กลุ่มทุนสามารถแยกออกเป็นสองลักษณะคือ กลุ่มทุนรายใหญ่ระดับประเทศและกลุ่มทุนจากพุทธศาสนิกชนที่เดินทางเข้ามาทำบุญในแต่ละวัดจะแตกต่างกันออกไปและส่งผลกระทบต่อรายได้ของวัด กลุ่มชนชั้นข้าราชการและนักการเมืองเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญและมีบทบาทภายในวัดมาก เนื่องจากกลุ่มจะเข้ามามีบทบาทเป็นคณะกรรมการบางกรณียังมีบทบาทเป็นไวยาวัจกรและมีหน้าที่ดูแลการทำบุญซีของวัดเบิกจ่ายเงิน กลุ่มพระสังฆาธิการถือว่ามามีบทบาทในกิจการคณะสงฆ์ ถ้าวัดใดเจ้าอาวาสหรือพระที่อาศัยอยู่ในวัดมีอำนาจทางคณะสงฆ์ ย่อมได้รับโอกาสให้วัดเกิดรายได้ที่มากขึ้น เช่น คณะสงฆ์ระดับการปกครองต้องได้รับการมูทิตาสักการะ หรือได้รับนิมนต์ไปตามสายการปกครอง เช่น เจ้าคณะจังหวัด นิมนต์เจ้าคณะภาค นิมนต์เจ้าคณะผู้ปกครองเหนือตนไป ตามสายการปกครอง โดยมีผลได้เป็น “ปัจจัย” ที่ถวายในแต่ละคราวตามความเหมาะสมซึ่งไม่ได้กำหนด

อภิปรายผลการวิจัย

1. สถาบันพระพุทธรศาสนาามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสังคมไทยนำไปสู่การปลูกฝังทัศนคติความเชื่อ ค่านิยม รวมไปถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคม จนเกิดการศรัทธานำมาซึ่งการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนาของคนในสังคม เมื่อสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไทย ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างก้าวกระโดด ส่งผลให้วัดปรับเปลี่ยนบริบทกลายเป็นพุทธพาณิชย์เต็มรูปแบบเพื่อให้ศาสนาและพระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในวัดอยู่รอด เนื่องจากวัดมีค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากสาเหตุของระบบทุนนิยมเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์และวัด ทำให้เกิดพุทธพาณิชย์ และไสยพาณิชย์ วัฒนธรรมความเชื่อหลักของคนในสังคมไทย มีความเชื่อเรื่องบาปบุญ ซึ่งเป็นวิถีการปฏิบัติทางศาสนาเป็นปรากฏการณ์ทางศาสนาที่สามารถซื้อขายบุญและสิ่งที่ตนปรารถนาโดยเฉพาะทางจิตวิญญาณ อาทิ เสริมวาสนา บารมี จนเกิดเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า บุญพาณิชย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของภณกุล ภาควิชาการศึกษาศาสตร์ (2555) พบว่า วิถีชีวิตของคนไทยประกอบด้วยความเชื่อพื้นฐานที่เป็นไปตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย ทั้งความเชื่อเกี่ยวกับผีसाงเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาตามลำดับ โดยเฉพาะพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยผสมกลมกลืนไปกับพิธีกรรมหรือวิถีปฏิบัติทางพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนไทย

ความเชื่อเรื่องการทำบุญซึ่งเป็นฐานในการได้มาของปัจจัย เงินทอง สิ่งของต่าง ๆ แล้วเอาบุญเป็นตัวอธิบาย เนื่องจากการบริจาคทานซึ่งเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ จึงทำให้เกิดการทำบุญ เช่น สร้างอุโบสถ วิหาร สร้างเสนาสนะ ถวายทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร เพื่อการศึกษาบาลี นกธรรม การจัดทอดผ้าป่าเพื่อการศึกษา หรือการจัดทอดผ้าป่าเข้ากองทุนศึกษาสงเคราะห์ แต่เมื่อได้ทรัพย์หรือผลได้จากการจัดกิจกรรม ก็นำส่วนหนึ่งไปเอื้อกับการบริหารจัดการภายในวัด ดังนั้นกระบวนการแสวงหาผลประโยชน์และการใช้มูลค่าส่วนเกิน ประหนึ่งจึงคล้ายนิติกรรมอำพรางต่อสินทรัพย์ และผลประโยชน์ทางศาสนาไปใช้เพื่อการหนึ่งในเชิงแอบแฝง เช่น ความพึงใจ หรือความพอใจต่อต่อผู้นิมนต์ หรือการผู้ให้ต่อ “สิ่งสักการะ” นั้นเป็นการโดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา ผู้ให้ยอมเป็นที่รักของผู้ถูกให้ แต่การอำพรางต่อการให้ มีจิตที่ไม่เป็นกุศล ต่อการให้เท่ากับเป็นการอำพรางความดี หรือการให้ในลักษณะที่ผิดแผกไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระขวัญเมือง สุหะ (2546) พบว่า กระบวนทัศน์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและเศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีวิธีคิดที่แตกต่างกัน ทั้งมิติที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โลกธรรมชาติมีความแตกต่างกันอันนำไปสู่การแก้ไขจัดการปัญหาที่แตกต่างกัน เป็นเหตุสำคัญที่นำไปสู่การละทิ้งปัจจัยด้านคุณค่าทางจิตใจ มนุษย์และธรรมชาติจึงเหลือเพียงด้านที่เป็นปริมาณล้วน ๆ ที่สามารถชั่ง ตวง วัด ได้ ความสุข ความสำเร็จ เป็นสิ่งที่สามารถวัดได้ในรูปของความมั่งคั่ง จึงเป็นอิทธิพลที่ส่งผลผลักดัน กัดดันต่อสังคมให้ก้าวไปสู่ลัทธิบริโภคนิยม

วิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนามีหลากหลายกลยุทธ์ เช่น 1) การบูชารูปเคารพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2) กิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เป็นการบริการตนเอง 3) การเชิญชวนทำบุญบริจาคด้วยตัวรับบริจาคและเครื่องเสียงทนาย 4) การให้เข้าบูชาพระเครื่อง เครื่องรางของขลัง วัตถุมงคล 5) การให้บริการทำพิธีกรรม การจัดงานเทศกาล วันสำคัญตามประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 6) การเชิญชวนร่วมทำบุญสร้างวัดอุโมงค์ สร้างรูปบูชาและพระพุทธรูป 7) การเชิญชวนทำบุญก่อสร้างสาธารณสมบัติ และบูรณปฏิสังขรณ์ 8) การทำบุญไถ่ชีวิตสัตว์และการทำบุญซื้ออาหารสัตว์ 9) การทำให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ตลอดจน 10) ซื่อที่ดินและสร้างอาคารพาณิชย์ให้เช่า ซึ่งกระบวนการนั้นเป็นการนำผลประโยชน์ที่พึงได้ในนามศาสนาไปใช้เพื่อประโยชน์ของตนเองและหมู่คณะภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalism Production Process) เริ่มจากการกระบวนการผลิต คือ สินค้า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น สินค้า (Commodity) จะถูกผลิตขึ้นเนื่องจากตัวมันเป็นแหล่งของกำไร โดยสินค้าในที่นี้ คือ ความเชื่อ ความศรัทธา ทางพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ โดยมีกลุ่มทุน กลุ่มชนชั้นข้าราชการ กลุ่มชนชั้นทางการเมือง และกลุ่มพระสังฆาธิการเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนรูปโดยใช้วัตถุหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์มาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนาผ่านกิจกรรมหรือพิธีกรรมของวัด และมีสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โตสวยงามจนกลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ของชาวไทยและชาวต่างประเทศ เมื่อนักท่องเที่ยวและผู้มีจิตศรัทธาพบเห็น จึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงได้บริจาคปัจจัย สมทบทุนในการก่อสร้างและพัฒนาวัดไปเรื่อย ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอลงกรณ์

ประมวญทรัพย์ (2557) พบว่า การศึกษาแสดงให้เห็นว่าพุทธปฏิมาขนาดใหญ่มีผลกับศรัทธาทุกุศทุกสมัย ด้วยปรากฏคติการสร้าง หลักฐานการสร้าง และการกล่าวถึงพุทธปฏิมาขนาดใหญ่อย่างสืบเนื่องในทุกอาณาจักรด้วยเป็นการแสดงความรุ่งเรืองของอาณาจักรทั้งการปกครอง และการศาสนา ตลอดจนถึงอำนาจบารมีของผู้สร้างทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีการปรับเปลี่ยนตามบริบทของสังคมชัดเจน นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ขนาดการสร้างพุทธปฏิมาสามารถเรียกศรัทธาการสร้างได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังสามารถเรียกศรัทธาการบุญ การบริจาค พิธีกรรมต่าง ๆ ที่แปรผันไปจากอดีต รวมทั้งที่มาจากศรัทธาอย่างแท้จริง และการเรียกศรัทธาเกินพอดีจนเป็นแนวทางพุทธพาณิชย์ ในแต่ละกิจกรรมจะมีวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้น และมีรูปภาพประกอบกิจกรรมให้ ญาติโยมผู้ที่เข้ามาทำบุญหรือเที่ยวในวัดได้เห็นเป็นรูปธรรมตลอดจนถึงผู้รับบริจาค ในแต่ละจุดในพื้นที่วัด และต้นทุนการผลิตจะเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปหรือพระรัตนตรัย และทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ เป็นต้น เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินเป็นการแลกเปลี่ยน ชื่อ-ขายบุญ สะสมบุญ โดยกระทำการผ่านนายทุนคือพระสงฆ์ (ผู้ให้บริการ) และผู้ใช้บริการ (ญาติโยม) ซึ่งต่างฝ่ายต่างยอมรับเงื่อนไขและวิธีการตามความเชื่อในทางพระพุทธรูปศาสนา จนนำไปสู่ระบบ One-stop Service คือให้บริการทั้งหมดที่เกี่ยวกับการการแลกเปลี่ยน ชื่อ-ขายบุญ สะสมบุญ มีตู้ธนาคารให้กดเงินสด มีการโอนเงินทำบุญผ่านพร้อมเพย์ (Promptpay) โดยมี QR Code ให้ผู้ทำบุญสแกนตามตู้บริจาคแต่ละตู้ รวมไปถึงจัดกิจกรรมในวัด เช่น งานบวช งานกฐิน ผ้าป่า และงานศพทางวัดจะมีการบริการให้ครบวงจร โดยที่เจ้าภาพนำเพียงปัจจัย (เงิน) มาให้เจ้าที่วัดและทางวัดจะเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของปัญญา เลิศสุขประเสริฐ (2548) พบว่า พิธีกรรมงานศพได้เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ โดยเป็นการเปลี่ยนวิถีการผลิตจากอดีตที่เจ้าภาพเป็นผู้ลงมือดำเนินงานเองทั้งหมดไปสู่การผลิตในลักษณะสินค้าบริการโดยฝ่ายฌาปนสถานของวัด ด้วยสภาพทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนเอื้ออำนวยให้วัดสามารถขยายบริการงานศพได้จนครอบคลุมและตอบสนองความต้องการของเจ้าภาพได้อย่างครบถ้วน ทั้งนี้ การบริโภคในเชิงสัญลักษณ์นี้ทำให้บริการงานศพมีมูลค่าทางแลกเปลี่ยนสูงซึ่งเกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อผู้ให้บริการ ดังนั้น กระบวนการกลายเป็นสินค้า (Commodification) จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงวัตถุสิ่งของธรรมดาเท่านั้น หากแต่ในบางสถานการณ์อยู่ในขอบเขตของ “ความศักดิ์สิทธิ์” ก็ถูกทำให้เป็นสินค้าได้เช่นกัน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมแบบใหม่ ที่มีการเสริมสร้างความหมายและเอกลักษณ์ทางสังคมให้เกิดชุดความคิดใหม่ทำให้สิ่งนั้น ๆ มีมูลค่า มีคุณค่าในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในสังคมนั้น เมื่อการแพร่กระจายของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้เข้ามามีบทบาทก็ทำให้พรมแดนการจัดประเภทและแบ่งระดับคุณค่าของสิ่งของที่แตกต่างกันนั้นกลายมาเป็นพลังสำคัญของระบบเศรษฐกิจเงินตราแบบทุนนิยม ด้วยเหตุนี้ กระบวนการกลายเป็นสินค้าก็เท่ากับการทำให้วัตถุสิ่งของประเภทหนึ่งสามารถแลกเปลี่ยนกับวัตถุสิ่งของที่แตกต่างกันทั้งในแง่ของประเภทและชนิดได้ง่ายขึ้น

กระบวนการใช้มูลค่าส่วนเกิน ที่ผลิตจากสินค้า ความเชื่อ ความศรัทธา ทางพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ โดยมีผู้กระทำการภายในวัด เช่น กลุ่มทุน กลุ่มชนชั้นข้าราชการ กลุ่มชนชั้นทางการเมือง และกลุ่มพระสังฆาธิการเป็นกลุ่มคนที่เปลี่ยนสินค้าความเชื่อ ความศรัทธา โดยผ่านวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดมูลค่าขึ้นมา และได้นิยามสินค้าเหล่านั้นว่าเป็น “วัตถุมูลค่าทางเศรษฐกิจ” (Objects of economic value) ที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนา ทางไสยศาสตร์ และบุญพาณิชย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวรนนท์ ลิ้มปสธิกรกิจ (2553) พบว่า บริบททางสังคมไทย ส่งผลต่อการสร้างความเชื่อ ความศรัทธาอย่างยาวนานจึงถูกนำมาแปรเป็น “สินค้า” เพื่อตอบสนองความต้องการทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนภายใต้ความกดดันของบริบททางสังคมทุนนิยมและบริโภคนิยม โดยมีลักษณะของกระบวนการทำให้ความเชื่อเบียดักกลางบางแก้ว กลายเป็นสินค้าที่แฝงอยู่ในกระบวนการผลิต กระบวนการขาย และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของกฤตยภรณ์ ตันติเศรษฐ (2556) พบว่า งานประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี ได้ถูกทำให้เปลี่ยนจากงานบุญหรือประเพณีระดับท้องถิ่นไปสู่การเป็นสินค้าวัฒนธรรมผ่านกระบวนการกลายเป็นสินค้าจากระดับท้องถิ่นไปสู่ระดับนานาชาติผ่านกระบวนการผลิต การสร้างความหมายเพื่อสร้างแรงดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติอันนำมาสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ จนนำมาสู่มูลค่าส่วนเกิน และนำไปใช้ภายใต้ภารกิจคณะสงฆ์ กิจกรรมเหล่านี้จะได้รับการประชาสัมพันธ์กิจกรรมผ่านสื่อออนไลน์ ถือว่าเป็นกลไกสำคัญในการดูดซับมูลค่าส่วนเกิน เพื่อให้คนในสังคมรับรู้ข้อมูลข่าวสารของทางวัด และมาร่วมงาน มาเที่ยว และทำบุญ บางวัดจะมีเว็บไซต์ (Website) เป็นของตัวเอง เผยแพร่ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษในสื่อออนไลน์ เช่น ธรรมเทศนาวันโกน ธรรมเทศนาวันพระ MP3 Online พระไตรปิฎก E-book และ Radio Streaming เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของปฏิญญา ลิ้มโฬารสุขสกุล (2554) พบว่า เทคโนโลยีแห่งความทันสมัย เช่น สื่อโทรทัศน์ และโทรศัพท์ เป็นเสมือนตัวเร่งให้ความเป็นสินค้าของมวยไทยเป็นไปอย่างรวดเร็วมากขึ้น มวยไทยได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้าจากคนหลายฝ่าย โดยมากก็เพื่อการมุ่งหวังผลประโยชน์ทั้งสิ้น การทำกิจกรรมของฝ่ายต่าง ๆ เป็นการทำให้ผลกำไร ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนหรือบุคคลจะครอบคลุมกิจกรรมหลายด้าน มีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันอย่างแน่นแฟ้น ทำให้เห็นระบบที่ชัดเจน เช่น ในเวลาที่จัดกิจกรรมภายในวัด ไม่ได้มองเพียงอุปสงค์ อุปทาน ของแรงงานเท่านั้น เราวิเคราะห์ไปถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ภายในวัด ที่กำหนดอัตราค่าจ้าง (ปัจจัยที่นำถวายพระสงฆ์, แรงงานภายในวัด) และขั้นตอนสุดท้าย จะต้องมองไปที่หลักการแสวงหากำไรสูงสุด ซึ่งจะเห็นว่าการกำหนดอัตราค่าจ้างขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพการผลิตของแรงงานเพียงด้านเดียวจะทำให้ไม่ได้อะไรเลย แต่ถ้ามองว่าค่าจ้างแรงงาน ถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจ ซึ่งเป็นกรณีวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทั้งระบบ จะทำให้มองเห็นภาพปรากฏการณ์และเข้าถึงแก่นแท้ได้อย่างชัดเจน กลไกการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินของวัดถือว่าให้ความสำคัญกับโครงสร้างการบริหารภายในวัดที่ส่งผลกระทบต่อผลลัพธ์ของการบริหารที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้กระทำการแต่ละคนในวัดล้วนแล้วเป็นผู้ที่สังคมให้การยอมรับนับถือ เช่น พระสงฆ์ในวัด นักการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด ข้าราชการเกษียณ นักธุรกิจ เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงกลไกการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินของวัด คือ กลุ่มทุน กลุ่มชนชั้นข้าราชการ กลุ่มชนชั้นทางการเมือง และกลุ่มพระสงฆ์ฆาติการ จะเป็นบุคคลที่ควบคุมกลไกการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินจนทำให้วัดเกิดการแข่งขันสร้างสถาปัตยกรรมที่ใหญ่โตหนึ่งเดียวในโลก ทำให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยว ประชาชนต่างพากันไปทำบุญวัดที่สวยงาม จนทำให้วัดเล็ก ๆ ไม่มีใครสนใจไปทำบุญจึงไม่มีงบประมาณมาพัฒนาวัด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของปรีชา ช้างขวัญยืน (2544) พบว่า การค้าและการลงทุนนอกจากจะไม่เสรีเพราะได้แปรสภาพจากการแข่งขันระหว่างผู้ที่มีทุนทัดเทียมกันไปสู่การแข่งขันแบบปลาใหญ่กินปลาเล็ก ในที่สุดก็เหมือนนายทุนใหญ่เพียงไม่กี่รายและนายทุนเหล่านี้จะแข่งขันกันในเวทีระหว่างประเทศและทำลายกันไปเรื่อย ๆ แล้วลักษณะเสรีก็จะค่อย ๆ กลายเป็นการผูกขาดด้วยอำนาจทุนทางการเงิน กิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินไปด้วยเสรีแต่ก็ยังให้ความสำคัญในมิติทางจิตใจของมนุษย์ ที่จะต้องอยู่ร่วมกันด้วยความเห็นใจกัน มิใช่มุ่งแต่จะกอบโกยผลประโยชน์เพื่อตนเองเท่านั้น นอกจากนี้มิติทางจิตใจแล้วกฎหมายยังเป็นเครื่องมือเพื่อเป็นหลักประกันความสมดุลของวัดอยู่กับจิตใจ หากทุนนิยมมีลักษณะเช่นนี้ก็ไม่มีอะไรที่ขัดกับหลักพุทธศาสนา ทุนนิยมได้พัฒนาจากจุดดังกล่าวโดยละทิ้งมิติทางจิตใจและยึดเอาปรัชญาวัตถุนิยมกับสุขนิยมเป็นหลัก และถือเอากำไรสูงสุดเป็นจุดหมายปลายทางซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ว่าทุนนิยมกับพระพุทธศาสนาไม่ได้ขัดกันโดยแก่น แต่ขัดกันโดยการตีความหลักการและการปฏิบัติจนกลายเป็นทุนนิยมจัด

2. บทบาทสำคัญของผู้กระทำการต่อการดำเนินงานของวัดเป็นการกำหนดทิศทางของวัดหรือรูปแบบของวัด และกลุ่มทุน กลุ่มชนชั้นข้าราชการ กลุ่มชนชั้นทางการเมือง และกลุ่มพระสงฆ์ฆาติการ เหล่านี้ร่วมกันทำกิจกรรมที่ให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยอาศัยกระบวนการและทรัพยากรที่อยู่ คือ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ อย่างเหมาะสม ฉะนั้น บทบาทจึงจำเป็นต้องใช้ “ศาสตร์” และ “ศิลป์” ในการชักจูงให้คนหันมาช่วยเหลืองานหรือกิจกรรมภายในวัดเพื่อให้เกิดความร่วมมือทั้งร่างกาย และแรงเงิน ตลอดจน ความคิด ร่วมใจกันในการทำงาน ให้ได้ผลสำเร็จตามจุดหมายที่วางไว้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ โดยที่ผู้กระทำการบางคนต้องเป็นทั้งหัวหน้าและผู้นำ และเป็นผู้ประสานงานอย่างมีประสิทธิภาพ และเปลี่ยนแปลงทรัพยากรต่าง ๆ ภายในวัดทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการดูดซับและการใช้มูลค่าส่วนเกิน มีผลต่อระบบการบริหารภายในวัด เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ คือ การสร้างโอกาสความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้น เช่น การใช้อำนาจการปกครอง (Governmentality) คือ การสร้างโอกาสหรือความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างกับพระสงฆ์ที่ถูกปกครอง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้มีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายทั้งในวัดและนอกวัด ตลอดจนในสังคมในวงกว้าง กล่าวคือ เมื่ออยู่ในเครือข่ายหรือในอำนาจของตนบุคคลนั้นจะได้รับโอกาสและสร้างโอกาสให้กับตนเอง หรือความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้นซึ่งเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่อการแข่งขันผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งภายในวัดและนอกวัด ตลอดจนอำนาจทางคณะสงฆ์ในระดับต่าง ๆ ดังนั้น อำนาจจึงสามารถจัดการให้กลุ่ม หรือหมู่คณะได้ประโยชน์ เนื่องจากกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัดสามารถสร้างรายได้เป็นจำนวนมาก จนทำให้เกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจ

และสามารถเข้ามามีบทบาทภายในวัด ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น เข้ามาในรูปแบบของศิษย์ คณะกรรมการวัด และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับวัด ถ้าวัดใดเจ้าอาวาสหรือพระที่อาศัยอยู่ในวัดมีอำนาจทางคณะสงฆ์ ย่อมได้รับโอกาสให้วัดเกิดรายได้ที่มากขึ้น

องค์ความรู้ใหม่

รูปแบบของกระบวนการแสวงหาและใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนาในประเทศไทยโดยทำการศึกษารายงาน 3 วัด ได้แก่ วัดบ้านขันติ วัดบ้านศรัทธา วัดบ้านปัญญา พบว่าวัดเหล่านี้ใช้กระบวนการผลิตภายใต้ระบบทุนนิยม เริ่มต้นจากกระบวนการผลิต คือ สินค้า ถูกผลิตขึ้นจากตัวมันเองเป็นแหล่งของกำไร ซึ่งแต่ละวัดก็มีต้นทุนการผลิตที่ไม่เหมือนกัน บางวัดอาจจะมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดความเชื่อและความศรัทธา เมื่อเทียบกับอีกวัดเป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่โดยอาศัยความเชื่อและความศรัทธาในตัวบุคคล คือ เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ภายในวัด สิ่งเหล่านี้ คือ สินค้าขององค์กรทางศาสนา นำไปขายให้ได้กำไรโดยการแปลงมูลค่าใช้สอยของวัตถุดั้งเดิมให้เกิดมูลค่าในการใช้สอยใหม่ โดยผ่านวิธีการ กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดมูลค่าขึ้นมาหรือที่เรียกว่า “มูลค่าทางเศรษฐกิจ” และกิจกรรมบางอย่างได้ถูกนำมาประเมินด้วยมูลค่าทางการแลกเปลี่ยน ซึ่งหากอยู่ในบริบทของการค้า ท้ายสุดแล้วก็กลายเป็นสินค้าและบริการ ซึ่งกระบวนการกลายเป็นสินค้า ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงวัตถุสิ่งของธรรมดาที่มีสรรพประโยชน์ทั่วไปเท่านั้น หากแต่ในบางกาลเทศะ สิ่งที่อยู่ในขอบเขตแห่ง “ความศักดิ์สิทธิ์” ก็ถูกทำให้เป็นสินค้าได้เช่นกัน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมแบบใหม่ ที่มีการเสริมสร้างความหมาย เอกลักษณ์ทางสังคมชุดใหม่เข้าไปซึ่งกระบวนการนี้ทำให้สิ่งนั้น ๆ มีมูลค่า มีคุณค่าในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในสังคมนั้น โดยมีกลไกที่อยู่ภายในองค์กรศาสนาเป็นตัวขับเคลื่อน จนวัดบางแห่งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปะ การท่องเที่ยวทางศาสนา รวมไปถึงสถานสงเคราะห์ต่าง ๆ โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น และเอกลักษณ์ของวัดแต่ละวัดจะไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับจริยวัตรของเจ้าอาวาสและกลุ่มผู้กระทำการภายในวัดที่จะสร้างกลไกเชิงสถาบันให้ออกมาในรูปแบบใดที่ดึงดูดให้คนเข้ามาวัดโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่และสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ผ่านความศักดิ์สิทธิ์ที่กล่าวมาในข้างต้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1. ควรสนับสนุนการจัดทำข้อมูลเกี่ยวกับงบประมาณของวัดให้กับภาคประชาชนได้รับทราบ เนื่องจากปัจจุบัน ข้อมูลงบประมาณของวัดได้รายงานไปยังสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดเพียงช่องทางเดียว และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเผยแพร่ข้อมูลให้ปรากฏต่อสาธารณชนทางสื่อออนไลน์ จากการศึกษา พบว่า ข้อมูลเรื่องงบประมาณที่จะเปิดเผยได้หรือไม่ นั้นขึ้นอยู่กับวัดและสำนักงานพระพุทธศาสนาแต่ละจังหวัด

2. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและสำนักงานวัฒนธรรมควรจัดกิจกรรมที่แสดงถึงการบริหารจัดการวัดที่ดีมีธรรมาภิบาลตามภารกิจคณะสงฆ์ 6 ด้าน ให้เป็นรูปธรรมและยั่งยืน เพื่อป้องกันการเกิดเงินทองนิตของกุ่มผู้กระทำการที่ใช้วัดเป็นเครื่องมือและกลไกในการตักตวงผลประโยชน์ให้กับตนเอง

3. ควรกำหนดให้องค์กรภาครัฐในพื้นที่เป็นคณะกรรมการในการพัฒนาวัดไว้เป็นแม่บทในการบริหารจัดการวัดเพื่อลดปัญหาการบริหารที่ขาดประสิทธิภาพของเจ้าอาวาส จนทำให้วัดกลายเป็นวัดร้างหรือไม่ก็เป็นวัดที่มีผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลยากแก่การแก้ปัญหา

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. วิธีการแสวงหาและการใช้ผลประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา สามารถใช้ข้อมูลในเชิงความรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ควบคุมกิจกรรมการดูดซับมูลค่าส่วนเกินในวิธีการต่าง ๆ ให้อยู่ในความที่เหมาะสม ตามหลักพระธรรมวินัย และควบคุมการใช้สื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่เข้ามาเป็นกลไกสำคัญเพื่อช่วยเผยแพร่ข้อมูลต่าง ๆ ไปยังพุทธศาสนิกชนรวดเร็ว ในบางลักษณะสื่อไปในทางที่มง่าย

2. จากการศึกษาสามารถนำองค์ความรู้เรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองของการแสวงหาและการใช้ประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา ไปเป็นฐานคิดเชิงวิพากษ์ด้านพุทธพาณิชย์ ไสยพาณิชย์ และบุญพาณิชย์ ในระบบทุนนิยมได้อย่างชัดเจน

3. องค์ความรู้เรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองของการแสวงหาและการใช้ประโยชน์ส่วนเกินขององค์กรศาสนา สามารถนำไปเป็นแนวทางเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ๆ ได้อย่างเป็นรูปธรรม ด้วยรูปแบบของกระบวนการการดูดซับและการใช้มูลค่าส่วนเกินขององค์กรทางศาสนา กลไกเชิงสถาบันในการดูดซับมูลค่าส่วนเกินและการใช้มูลค่าส่วนเกินขององค์กรทางศาสนา ตลอดจนบทบาทของผู้กระทำการที่อยู่ในกระบวนการดูดซับและการใช้มูลค่าส่วนเกินขององค์กรทางศาสนา

เอกสารอ้างอิง

กฤษฎภรณ์ ตันติเศรษฐ. (2556). *กระบวนการกลายเป็นสินค้าของประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี*. (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง). คณะเศรษฐศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2550). *วัดพัฒนาตัวอย่างที่มีผลงานดีเด่น วัดพัฒนาตัวอย่าง และอุทยานการศึกษาในวัด ประจำปีพุทธศักราช 2550*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2552). *คู่มือพุทธศาสนิกชน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

- ปริญญญา ลิมโอบารสุขสกุล. (2554). *มวยไทย: กระบวนการกลายเป็นสินค้าในกระแสความทันสมัย*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม). คณะศิลปศาสตร: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2544). *ทุนนิยมกับพุทธศาสนา*. ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ. (2548). *กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ*. (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์). คณะเศรษฐศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเทพรัตนนายก. (2562, 5 พฤษภาคม). *สิ่งเหล่านี้นำมาสู่การผลิตสินค้าเพื่อสนองความต้องการของประชาชน*. (นายศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์, ผู้สัมภาษณ์).
- พระขวัญเมือง สุหะ. (2546). *พุทธศาสนากับลัทธิบริโภคนิยม: ศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระครูปลัดต่อทัย รตนปัญญา. (2562, 5 พฤษภาคม). *สิ่งเหล่านี้นำมาสู่การผลิตสินค้าเพื่อสนองความต้องการของประชาชน*. (นายศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์, ผู้สัมภาษณ์).
- ภณกุล ภาควคณวรกิตตี. (2555). *พุทธพาณิชย์และไสยพาณิชย์ในพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของไทย: กรณีศึกษาวัดในจังหวัดนครปฐม*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม). บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2535). *แม่หญิงลิขัยตัว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรนนท์ ลิ้มปสธิกริจ. (2553). *ความเชื่อที่ถูกทำให้เป็นสินค้า: ศึกษากรณีเปี้ยวัดกลางบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม*. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามหาบัณฑิต). คณะรัฐศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2560). *ข้อมูลพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา ปี 56-60*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2550). *คู่มือการติดตามประเมินผลการจัดกิจกรรมที่เป็นมาตรฐานสำหรับวัด*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- หนังสือพิมพ์ MGR ONLINE. (2563). *เงินทอนวัด: การกินตามน้ำ*. เข้าถึงได้จาก <https://mgronline.com/daily/detail/9600000100665>.
- หนังสือพิมพ์แนวหน้า. (2563). *กฎ กติกา ธุรกิจ: เงินทอนวัด*. เข้าถึงได้จาก <http://www.oag.go.th/sites/default/files/files/news>.
- หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ. (2563). *รมต.จี ๗ค.สอบ ปัญหาวัดโสธรฯ จัดผลประโยชน์*. เข้าถึงได้จาก <https://www.thairath.co.th/content/451827>.

อลงกรณ์ ประมวญทรัพย์. (2557). *พุทธปฏิมาขนาดใหญ่ในดินแดนไทย: ความศรัทธา และพุทธพาณิชย์*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.